

«Så du kan ikke gå, men du kan ikke tvinge deg innpå ham heller, da!»

– utfordringer som kan oppstå når offentlige tjenester ytes på den private arena

MAY ØSTBY

May Østby er vernepleier utdannet ved Høgskolen i Sør-Trøndelag i 1982. Hun arbeider i dag ved Høgskolen i Molde, Avdeling for helse- og sosialfag - vernepleierutdanningen.

Etter ansvarsreformen i 1991 ytes offentlige tjenester stort sett i de private hjemmene til mennesker med utviklingshemning. Dette har medført at tjenesteyteren i det daglige kan stå overfor en rekke utfordringer av etisk, relasjonell og kontekstuell karakter. Tjenesteyterens bevissthet om og forståelse av hjemmet som mer enn et fysisk hus kan påvirke måten vedkommende tilnærmer seg disse utfordringene.

I 1975 jobbet jeg på en mannsavdeling på en sentralinstitusjon. Som «privat arena» hadde de en seng inne på et femsengs rom og et nattbord. I nattbordskuffen hos alle lå kun en kam og *Det nye testamentet*. Tore var en blind, voksen mann som jeg raskt kom i kontakt med. Han var opptatt av bokstaver og lurte veldig på hvordan bokstaven hans, «T», så ut. Jeg hadde lest om Montessoris bruk av sandpapirbokstaver og klippet ut en «T» i sandpapir hjemme og tok med til ham, til hans store glede. Neste dag skulle jeg ha med en «M» for mitt navn. Da jeg kom, sto Tore og ventet på meg og ropte: «De har kasta bokstaven min, May!» Han gråt og var fortvilet. Det viste seg at de «ikke ville ha så mye rot liggende og flyte i nattbord-

skuffen» (personlig kommunikasjon med ansatt), og hadde revet den i stykker. Jeg fortsatte med å klippe nye bokstaver i noen dager, men måtte gi det opp da jeg ikke kom noen veg med å ta det opp med avdelingsledelsen. Det var veldig opprivende for Tore, og jeg selv følte meg mislykket som ikke lyktes med å endre dette.

Dette er en stund siden, og heldigvis er mye forandret siden da, men likevel er det noen poenger i denne historien som fremdeles kan være gyldige. Forståelsen av hva som er riktig og galt innen et felt forandrer seg over tid, og en vurdering av hver tids handlemåter vil derfor også måtte inkludere den historiske kontekst. Samtidig er enkelte verdier, som det enkelte menneskes frihet og selvbestemmelsesrett, av mer grunnleggende karakter. Vi ser i historien ovenfor det sterke maktaspektet som ligger hos personalet, både i definisjonsmakten ved at de kunne definere hva som var «rot», og i den makten som lå i at de faktisk kunne fjerne eiendelen fra nattbordet og kaste den.

Siden Ansvarsreformen i 1991 har de fleste voksne mennesker med utviklingshemning bodd i egne leiligheter, om enn i ulike boformer¹, det vil si at offentlige tjenester utøves på en privat arena. Det samme skjer innen omsorgen for eldre, og i økende grad også i forhold til for eksempel mennesker med psykiske vansker. Disse organisatoriske endringene har medført et økt fokus på utfordringen som ligger i at offentlige tjenester tilbys på en privat arena. I evalueringsrapporter, bøker og artikler utgitt i tiden rundt og etter Ansvarsreformen, har forfattere og forskere understreket at dette stiller spesielle og endrede krav til tjenesteutøveren, begrunnet i den sterke verdi «hjemmet» har (Jensen, 1992; Wuttudal, 1994; Sundet, 1995; Tøssebro, 1996; Askheim, 1998; Eknes, 2000). Også de personene som i slike situasjoner må inn på en annens private arena for å gjøre jobben sin, opplever utfordringer ved dette (Østby, 2006).

Norsk Vernepleierforbund ga i perioden 1988–96 ut fire artikkelsamlinger med temaer knyttet til Ansvarsreformen. En gjennomgang av alle artiklene viser at problemstillingen, med noen

unntak (Bøhler og Tronvold, 1990; Olsen og Almaas, 1993; Hauger, 1996), i liten grad er problematisert. I artikkelen «Hverdagsliv i hjemmet – utfordringer for et profesjonelt yrke» (1996), tas for første gang problemstillingen opp til grundig drøfting. Her belyser Hauger utfordringer for rollen og hvilke dilemma som kan oppstå når tjenester ytes i det private hjem i motsetning til i institusjon.

De fleste av oss har sannsynligvis en intuitiv forståelse for at denne organiseringen krever en spesiell form for sensitivitet og aktsomhet fra tjenesteyternes side, blant annet begrunnet i vårt eget liv og levemåte; vi vil selv bestemme i vårt eget hjem. Til tross for at de fleste kan kjenne seg igjen i viktigheten av å beskytte det private hjemmet, er det flere utfordringer knyttet til denne problemstillingen. Hensikten med denne artikkelen er å presentere og problematisere en del av de utfordringer offentlig tjenesteytelse i private hjem innebærer.

«My home is my castle»

Begrepet «hjem» er definert og diskutert av mange forfattere. I det daglige, for eksempel i samtaler med tjenesteytere og studenter, brukes ofte leilighet eller bolig. Viggen (2010) beskriver hvordan tjenestemottakere omtaler de ansatte som «boligen»: «De bestemmer når jeg kan besøke henne, boligen hennes og boligen min» (s. 8), dvs. at vi har forlatt det fysiske huset og er over i tjenesten, i et tjenesteyterperspektiv. I Wuttudal (1994) knyttes begrepet «samlokaliserte boliger» opp mot et tjenesteyterperspektiv. I Østby (2006) brukte de fleste informantene begrepet «leilighet». Folkestad (2003) viser til begrepet «bofellesskap» som en mellomliggende struktur mellom den enkeltes leilighet (hjemmet) og verden utenfor. Vi ser her at mange ulike begreper tilsynelatende brukes nærmest synonymt.

Hjemmet fremholdes av Wuttudal (1994) både som ideal og

arena, og hun diskuterer hvordan hjemmet som ideal kan påvirke hvordan tjenesteutøvelsen utformes, knyttet til den enkeltes livsverden. Wuttudal peker på at i det å flytte arenaen for omsorgsutøvelsen til det private hjemmet, ligger et ønske om å bringe mer balanse i hjelperelasjonen.

Hva er det så som kjennetegner et hjem? Ifølge Garsjø (2003) viser ordet «hjem» mer til en følelse, enn til et sted. Hjemmet er et sted vi kan uttrykke oss, vise våre følelser, være som vi vil, og *velge* når og hvordan vi vil gjøre ting. Hjemmet peker mot noe privat, et sted hvor vi kan isolere oss fra omverdenen. Christensen (2004) beskriver hjemmet ikke kun som et rent fysisk rom, men som et rom i identitetsmessig forstand. Slik sett kan det se ut som om det private her representerer det private liv.

Moore (2000) bruker i en litteraturstudie «home» («hjem») i anførselstegn for å fange *konseptet* hjem og ikke bare det materielle huset. Hun peker på innflytelse fra ulike kontekster når det gjelder forskning og dermed forståelsen av «hjem»: 1) kulturell, lingvistisk (språkvitenskapelig) og historisk kontekst, 2) filosofisk og fenomenologisk kontekst og 3) psykologisk kontekst. Den kulturelle, lingvistiske og historiske konteksten knyttes direkte til begrepet «hjem» som et abstrakt symbol for viktige assosiasjoner og meninger. En analyse av begrepet «home» innen ulike språk, viser mange ulike forståelser: fødested, hjemland, hus, huset man bor i. «Home» har ut fra en slik kontekst ikke kun positive meninger, men kan også henvises til følelser som «ansvar» og «være fanget». Hverdagsforståelsen i dag peker likevel, ifølge Moore, først og fremst mot «home» som hjem. En filosofisk og fenomenologisk kontekst knyttes vesentlig til Heideggers begrep «dwelling» (Moore, 2000 s. 209). Ordet «dwell» betyr å bo, dvele, slå seg til ro, dvs. at «dwelling» er å forstå som mer omfattende enn det fysiske huset, det knyttes til opplevelsen av stedet. Vi kan si det slik at det fysiske huset har «dwelling» som mål, ved at det ikke er hvilket som helst sted; det er vårt hjem, et beskyttet sted. Ifølge Moore gjør fenomenologi hjemmet til et sentrum for opplevelser og definering av resten av verden, noe som

fører til et fokus på åndelige og eksistensielle spørsmål. Forskning innen den psykologiske konteksten har fokusert på meningen med (eller betydningen av) «home». Flere forskere har utarbeidet lister over slike meninger (Hayward, 1975; Appleyard, 1979; Tognoli, 1987; Despres, 1991; alle i Moore, 2000 s. 210). Ifølge Moore er disse listene nyttige som bidrag til en basis for konseptet «hjem» og som grunnlag for videre studier. Moores kritikk mot disse listene er blant annet at alle meningene i disse synes like viktige, at de i det vesentlige er knyttet til middelklassen og at de uttrykker et for en stor del positivt syn på hjemmet. Hun er opptatt av et mer nyansert syn på «hjem», og viser til at det i dag er et økt fokus på de mørkere og mer negative sider ved hjemmet: «Home can be a prison and a place of terror as well as a haven or place of love,» (2000 s 212). Hun påpeker med dette at en idyllisert (min tilføyning) forestilling om hjemmet som et sted for trygghet og sikkerhet ikke gjelder for alle, for eksempel de i en svakere posisjon. Dette kan være alt fra overgrep pga. manglende innsyn når personalet er alene i tjenestemottakers hjem, til for eksempel at tjenestemottaker ikke har tilstrekkelige ferdigheter til å kunne meddele at tjenesteyteres nærvær er uønsket.

Borell og Johansson (2005) fremhever adskilthet, autonomi og grensesetting som spesielt viktige aspekter. Adskilthet forutsetter at man kan kontrollere tilgangen til hjemmet, ved å kunne ekskludere og inkludere personer. Dette kan på den ene siden være fysiske hindre og på den andre siden kulturelle regler om grensene til privatlivets sfære. Selvbestemmelse eller autonomi er et andre aspekt, spesielt autonomi knyttet til forankring av den personlige identiteten. Grensesetting er ifølge forfatterne et middel for å oppnå et atskilt og autonomt hjemmemiljø og sees som en form for forhandling mellom de som bor der og mer eller mindre anonyme tjenesteytere.

Paulsson og Jansson (2008) trekker frem hjemmets eksistensielle egenskaper som et fast punkt og utgangspunkt i tilværelsen (s.24). Hjemmet blir en del av vår identitet, viser hvem vi er og innebærer samtidig både trygghet og sårbarhet.

Våre oppfatninger og bevissthet rundt innholdet av begrepet «hjem» kan påvirke hvordan vi utfører våre tjenester, og det kan derfor være nyttig å se på ulike vitenskapsteoretiske perspektiver. Begrepet «hjem» er som man kan se over, ikke noe entydig begrep, men et konstruert begrep med skiftende betydninger avhengig av tid og sted. Ifølge *konstruktivismen*² (Guba og Lincoln, 1994) skaper eller konstruerer mennesker og «samfunn» virkeligheten. Det er altså ikke en sann og uforanderlig bakenforliggende virkelighet som ligger og venter på å bli avdekket, men det sanne og virkelige er den konstruksjonen som gir mening. (Efran, Lukens og Lukens, 1988). Dette utgjør en pragmatisk tilnærming hvor man ikke kan vite om konstruksjonen, her av konseptet «hjem», korresponderer med en uavhengig og bakenforliggende virkelighet, men man kan vite om konstruksjonen gir mening i den praktiske hverdagen (Raskin, 2002). Overført til den aktuelle problemstillingen, kan vi tenke oss at konstruksjonen av det private hjem som en spesiell skjermet sfære har nytte for dem som bor der, *dersom* tjenestetøverne forholder seg til denne konstruksjonen.

Innen *sosial konstruksjonisme* anses fysiske og sosiale fenomen som formet, begrenset til og skapt av konteksten. Innen sosial konstruksjonisme vektlegges den interaksjonelle og kommunikative kontekst som det som skaper mening. Sosial konstruksjonisme fremhever hvordan kontekstuelle, språklige og relasjonelle faktorer virker sammen for å påvirke hvordan mennesker vil bli og hvordan deres syn på verden vil utvikle seg. Innen sosial konstruksjonisme er all kunnskap betraktet som lokal og flyktig. Den er forhandlet mellom mennesker innen en gitt kontekst og tidsramme (Raskin, 2002). Språket har en avgjørende rolle. «Sosial konstruksjonistiske teoretikere ser på ideer, oppfatninger og erindringer som et resultat av sosial samhandling, og som skapt og opprettholdt gjennom språket» (Bjørkly, 2001 s. 118). Hvordan mennesker snakker og tenker om seg selv og sine omgivelser, bestemmer deres «sanne» bilde av verden. Språkets funksjon er både for å beskrive og for å oppnå noe. Sånn sett vil språket ikke bare være

symbolsk, men også bevisst brukes for å oppnå noe, for å nå mål (Burr, 1995; Gergen, 1989; Raskin, 2003). I forhold til den aktuelle problemstillingen kan det forstås slik at oppfatningen av grensene for hva som kan gjøres innenfor den private arena mer eller mindre bevisst kan bli endret av de som yter tjenestene og de som bor der. Dersom bevisstheten, eller konstruksjonen, om grensenes betydning er svak hos flere, vil en ny og mer invaderende praksis kunne bli etablert som den riktige forståelsen, og motsatt vil høy bevissthet og tydelig kommunikasjon kunne gi en praksis som er preget av forsiktighet.

Sensitivitet overfor arenaen «private hjem» kan også sees ut fra et *diskursperspektiv*.

Med diskurs forstås her det å begrepsfeste og avgrense noe, et slags mønster for aksepterte tanke- og handlemåter innen et felt. Diskursen endres, men drives fremover av forhold eller parter gjennom samhandling og dialog (Stainton Rogers, 1996). Diskursbegrepet brukes på forskjellige måter. Noen steder brukes begrepet om ideologi, mens det hos andre betyr et sett av ideer, tenkemåter og begreper som er direkte knyttet opp til praksis. Det å se praksis som del av diskursen, har betydning for den eller de diskurs(er) som er fremtredende innen omsorgen for mennesker med utviklingshemning i dag, og vil ha påvirkning på tjenesteytternes tanker, refleksjoner og handlinger. For tjenesteytere kan dette bety at forklaringer på egne tanker, refleksjoner og måter å handle på i utførelse av arbeidet er relatert til den omsorgskultur de jobber i. Språket, knyttet til et maktperspektiv, er av avgjørende betydning, her står Foucault frem som en viktig bidragsyter. Språket vi bruker kan sees som bruk av makt, blant annet ved at den gir mulighet for en tildekning av realiteter. For eksempel kan man spørre om begrepet private hjem i tjenester for utviklingshemmede er en tildekning av en nyere form for institusjonell omsorg.

I både praksis og forskning ser vi altså at ulike begreper brukes om hverandre, og for å beskrive noe som kanskje eller kanskje ikke er samme fenomen. Vitenskapsteori kan brukes til å forklare hvor-

dan oppfatninger og språklige uttrykk utvikler seg og videre påvirker praksis. I den grad begrepsbruken bidrar til en tildekning av de faktiske forhold, er dette spesielt viktig å sette på dagsordenen.

Aktuelle utfordringer ved å utøve offentlige tjenester på en privat arena

Hjem som arbeidsplass eller arbeidsplass i hjemmet?

En utøver kan si: «Jeg har mitt arbeid i ditt hjem.» Brukeren på sin side kan si: «Du har ditt arbeid i mitt hjem» (Hegerstrøm, 2002 s.119).

Hos flere forfattere (Askheim, 1998; Sundet, 1995; Wuttudal, 1995; Jensen, 1990), fremheves behovet for en økt opptatthet av relasjonene mellom tjenesteytere og tjenestemottakere. Det relasjonelle dekker imidlertid ikke alle de problemstillingene tjenesteyterne kan møte i denne situasjonen, her må også kontekstuelle og situasjonelle faktorer trekkes inn. I Østby (2006) omtales «Utvisningen», et eksempel på en situasjon hvor offentlig tjenesteytelse på privat arena blir aktualisert: «Du kommer inn i Johans leilighet etter å ha banket på (Johan er avhengig av hjelp). Du blir etter en stund ledet ut av leiligheten. Johan leier deg ut i fellesarealet, finner en veske som han gir deg og dytter deg mot døra.» Situasjonen beskriver et ekte dilemma, som synes initiert av bruker. Funksjonelt sett kan brukers handlinger vise seg å være en form for protest eller motkontroll, men informantene i Østby (2006) hadde flere ulike tolkninger. Den sentrale utfordringen var for dem dilemmaet mellom brukerens vilje og ønsker, opp mot personalets ansvar og plikter, dvs. offentlig tjenesteytelse kontra brukers selvbestemmelse. En av informantene uttrykte det slik: «Men det er et veldig dilemma, for du har ansvaret, ikke sant. Og så blir du skyssa vekk, og så får du ikke gjort noe.» Utfordringen denne tjenesteyteren

møter kan vesentlig sies å være av situasjonell/kontekstuell karakter, til tross for at tjenesteyternes måte å forholde seg på vil være av relasjonell karakter. Konsekvensene av å ta hensyn til brukers ønsker kan være alvorlige, spesielt dersom en slik motsetning varer over tid. Et eksempel på alvorlige konsekvenser kan være dersom personen er i ferd med å utvikle diabetes og personalet ikke griper inn, med den følge at sykdommen forverres. Noen ganger vil miljøarbeidere også være i en situasjon hvor det må gripes inn her og nå, for å forhindre skade i øyeblikket.

Folkestad (1997) beskriver dette som et møte mellom to ulike livsverdener, for den ene et hjem og en hverdag og for den andre en arbeidsplass og en arbeidshverdag. I tillegg er det ikke bare *en* person som kommer inn i hjemmet, men mange. Noen kjenner den som bor der godt, andre har så vidt møtt vedkommende, og de som kommer inn i boligen har mange ulike sett av normer og kulturelle regler med seg inn i møtet. Den som bor der har på sin side et eget sett av normer og leveregler. Tjenesteyterne er både en representant for den offentlige systemverdenen og en privat person med sine individuelle normer og regler. «Aktørene befinner seg i et spenningsfelt mellom en offentlig systemverden og den private livsverden, hvor grenseoppgangene mellom de to kan være uklare og foranderlige» (Hegerstrøm, 2002 s. 140).

Det utydelige skillet mellom hjemmet og tjenesten

Thorsen og Myrvang (2008) viser til at ordet «bolig» i dagligtale blir brukt både om det fysiske huset, om hjemmet som hjem og om personalet som jobber der. På denne måten blir det ikke noe skille mellom tjenestene og boligen. I Viggen (2010) fremstår/oppfattes personalgruppen av tjenestemottakerne som *én* enhet med samme meninger, og ikke som individer med individuelle vurderinger, knyttet til den konkrete situasjonen. I en slik forstand kan det profesjonelle skjønnets bli satt ut over sidelinjen og reglene blir det

som styrer. I evalueringen av Ansvarsreformen (Sosial- og helse-direktoratet, 2007), ble det foreslått at personalet ikke skulle ansettes i den enkelte bolig eller i forhold til konkrete personer, for å unngå en institusjonstankegang³. Til tross for at man kan se symbolverdien i en slik tankegang, må man spørre seg om det vil utgjøre noen forskjell i hverdagen?

Tilrettelegging av arbeidsplassen eller tilrettelegging av hverdagen?

Flere mennesker som mottar tjenester i sitt hjem er avhengige av ulike tekniske hjelpemidler. Noen av disse hjelpemidlene skal primært lette hverdagen for den som bor der, mens andre først og fremst skal bidra til å lette arbeidssituasjonen til dem som utfører hjelpen. Tilstedeværelsen av hjelpemidler, særlig store og synlige hjelpemidler, kan generelt sett gi hjemmet et institusjonspreg (Lindqvist og Tamm, 1999; Hegerstrøm, 2002; Thorsen og Myrvang, 2008), og kan videre knyttes til en tydeliggjøring av avhengighet hos den som bor der. Lindqvist og Tamm (1999) ser motsetningen mellom hjemmet som hjem og hjemmet som arbeidsplass som en grunnleggende verdikonflikt, hvor den kognitive forståelsen av hjemmet er ulik for hjelperen og den som bor i hjemmet. Men kan ikke dette være en utfordring uavhengig av hvordan hjemmet forstås? Det er en realitet at også tjenesteyterne som arbeidstakere har rettigheter som er viktige å ivareta for å kunne sikre stabilitet og kontinuitet. Ved å gjøre dette til en verdikonflikt, vil tilnærmingen til å finne en løsning kunne gå i feil spor.

I sin diskusjon av arbeidsmiljøspørsmål når tjenester for ulike brukergrupper ytes i private hjem, viser Vesterager (2002) til de legitime krav tjenestemottakeren har til hvordan hjemmet skal være innredet. Hun påpeker de dilemma det kan medføre dersom beboeren for eksempel nekter å få installert en løfteanordning, og spør om kommunen skal ivareta brukeren eller sine ansatte. Det

vises her til kollisjoner mellom ulike lovverk: mellom arbeidsmiljøloven på den ene siden og kommunehelsetjenesteloven, sosialtjenesteloven og «*alminnelige rettsprinsippet om den private rettssfære*» (s. 59) på den andre siden. Ifølge Vesterager praktiserer kommunene en «forkledd ivaretagelse av de ansattes arbeidsmiljø i hjemmene til brukerne» (s. 60). Denne forkledningen arter seg slik at hjelpemidlene tilsynelatende skal være til nytte for beboeren, mens de hovedsakelig er der for å lette arbeidet for de ansatte.

Utfordringer ved manglende innsyn

Problemet med manglende innsyn når tjenesteyterne arbeider alene, kan være en utfordring som kan gi alvorlige konsekvenser. Bollingmo (1993) så på «alenejobbing» i tilknytning til svekket rettsikkerhet for tjenestemottakeren, da spesielt med tanke på mulige overgrep. Som Moore (2000) trakk frem, kan det manglende innsynet i hjemmet være spesielt utfordrende når det gjelder sårbare grupper. Vi vet at mange av dem som mottar tjenester hjemme ikke kan uttrykke hvordan hverdagen oppleves, og ikke kan si fra om noe plager dem, noe som gjør dem spesielt sårbare. Manglende innsyn i den konkrete samhandlingen kan være en utfordring det er vanskelig å komme utenom, og tjenestene er derfor avhengige av at det personalet som er satt til å utøve offentlige tjenester overfor denne sårbare gruppen, i tillegg til faglige ferdigheter, har høy etisk bevissthet og ferdigheter i etisk refleksjon.

Samlokalisering av boliger har vært kritisert, for eksempel av Wuttudal «Vi andre har naboer, psykisk utviklingshemmede er samlokaliserte» (1994 s. 13), men har også sine positive sider. Dette kan kanskje være risikabelt å hevde i dag, fordi det kan tas til inntekt for større enheter. En geografisk nærhet til andre tjenesteytere gir større mulighet for innsyn og for tilrettelegging av møtepunkter for å kunne be om råd og reflektere over vanskelige situasjoner. Nærhet gir også mulighet for å bytte personale, som

flere av informantene i Østby (2006) så som en mulig løsning på situasjonen beskrevet i vignetten «Utvisningen». Men dette er altså en fordel som ikke må trekkes for langt, for eksempel må ikke det enkelte hjem nødvendigvis være i samme hus og i store enheter for å ha denne muligheten. Det er en viktig balansegang når fordelene med geografisk nærhet blir overdøvet av institusjonslignende tilstander, slik vi ser flere steder i Norge i dag. I tillegg til at det er i strid med Ansvarsreformens intensjoner, er det er så langt jeg kan se ingen gode og dokumenterte faglige argumenter for at vi i Norge skal tillate pendelen å svinge tilbake.

Forholdet mellom det private hjemmet og selvbestemmelse

Gaunt og Lantz (1996) viser til at etiske problemer i hjemmetjenesten og hjemmesykepleien ofte handler om selvbestemmelse, paternalisme og om integritetskrenkning. Bergh (1996) peker på at et eget hjem som en fysisk plass ikke er noen garanti for hvordan tjenesteyterne opptrer. Han mener det heller er selve situasjonen enn plassen som bestemmer graden av selvbestemmelse. Dette kan forstås som at den manglende symmetrien i forholdet mellom tjenesteyter og tjenestemottaker gir sterkere påvirkning enn det at man er i et privat hjem. En av informantene i Østby (2006) sa følgende: «... men samtidig så har han jo anledning til det, å nekte noen adgang til leiligheten sin. Det er helt klart at han har. Så det er veldig vanskelig, gråsome, sånn jeg ser det». Dette kan sees som at for informanten var selvbestemmelsen først og fremst knyttet til plassen, det private hjemmet som utslagsgivende i situasjonen, og ikke til personen i kraft av seg selv.

I Sosial- og helsedirektoratets veileder om Kvalitet i pleie- og omsorgstjenestene (2004) fremheves selvbestemmelsesretten ved at den er tatt inn i forskriften sammen med grunnleggende behov, «§ 1 Formål ... får ivarettatt sine grunnleggende behov med respekt for det enkelte menneskets selvbestemmelsesrett, egenverd og

livsførsel», videre i § 3 om oppgaver og innhold i tjenestene: «Den enkelte bruker gis medbestemmelse i forbindelse med den daglige utførelse av tjenestene.» Her defineres grunnleggende behov blant annet som «selvstendighet og styring av eget liv» (s. 11). Til dette hører også diskusjonen rundt det å få velge sine hjelpere. Ifølge Tøssebro og Lundebys levekårsundersøkelse fra 2001, har svært få av de utviklingshemmede noen innflytelse på hvem som skal være tjenesteytere, i utvalget hadde 95 prosent ikke deltatt eller ytret seg i slike beslutninger (Tøssebro og Lundebys, 2002). Flere av informantene i Østby (2006) nevnte muligheten for å bytte personale som en alternativ løsning dersom bruker nektet dem å komme inn i leiligheten for å hjelpe, mens andre sa at dette var en uaktuell løsning og trakk inn ulike problemer knyttet til dette⁴. Et eksempel på dette er at enkelte av personalet kan være mer populære enn andre, slik at de andre føler at de mislykkes; at det er vanskelig ut fra rammene, dvs. at annet personale er opptatt, «... ett menneske kan ikke være hos alle» (informant i Østby, 2006).

Selvbestemmelse er en menneskerett som kan bli styrket ved at tjenestene ytes i det private hjemmet. Ute i samfunnet er vi i større grad underlagt både juridiske regler og kulturelle normer enn når vi befinner oss hjemme. Dette til tross for at vi også der må forholde oss til skrevne regler, som for eksempel regelverk i borettslag, eller uskrevne regler, som at man holder det rent utenfor sin egen leilighet. Samtidig er det interessant å legge merke til at selvbestemmelsen hos noen kan sees som å knyttes til arenaen heller enn til personen. Om man trekker dette videre, hvilket syn på selvbestemmelse og tilnæringsmåter skal vi ha overfor personer i institusjon eller for eksempel hjemløse?

Også forhold ved tjenestemottaker kan påvirke sensitiviteten over å være på den andres private arena. Er vi like bevisste og forsiktige hos dem som ikke like tydelig har ferdigheter til si ifra om sine ønsker og behov? Gaunt og Lantz (1996) hevder at personalet i slike tilfeller kan falle tilbake på hevdvunnet medisinsk paternalisme, til tross for at den inneholder innslag av tvang (s. 11).

Personalets ulike roller

Folkestad (1997) problematiserer personalets rolle som en slags gjest, som ikke bare kan være en gjest. Med dette påpeker han utfordringen som ligger i det ikke å bo der, men samtidig ha en slags «rett» til være der, begrunnet i beboerens avhengighet av hjelp. Tjenesteyterne har på den ene siden ansvar for brukers helse og sikkerhet og skal samtidig ivareta forhold knyttet til selvbestemmelse; to roller som kan komme i konflikt med hverandre. Flere av informantene i Østby (2006) holdt brukers rett til å bestemme i egen bolig opp mot de plikter de har som omsorgsarbeidere, her eksemplifisert av en av dem: «Men det er jo ikke tvil om hvem som bestemmer. At det er klart, han må jo få bestemme, han bor jo der. Og vil ikke han at du skal komme inn på soverommet eller kanskje stua hans, så må jo han få lov å si at nå kan du gå ut, nå vil jeg være litt alene ... Men du er jo nødt til å komme til et nivå der du ... at jeg skal være her. Men du kan få lov å si at jeg skal gå, men vi skal gjøre de og de tinga sammen.» Informanten viser her til en bevegelse mellom de to gjerne motsetningsfylte kravene i situasjonen som nettopp kjennetegner de ulike rollene personalet har. Tjenesteyterne er ansatt og satt til å yte daglig omsorg for personen, og har en lovfestet plikt til å yte faglig forsvarlig og omsorgsfull hjelp (lov om helsepersonell, § 4), samtidig har vedkommende ansvar for å ivareta og bygge opp under selvbestemmelsesretten, (jf. forskrift om kvalitet i pleie og omsorgstjenestene, § 1 og § 3).

Tjenesteyterne kan også innta rollen som de som kan definere hva som er rett og galt, de kan bruke sin definisjonsmakt. Hauger (1996) mener at det vil tilstrebes likeverdighet i forholdet når tjenester utøves i det private hjem. Hvem som sitter med definisjonsmakten kan være en faktor som synliggjør hvorvidt dette er en faktisk likeverdighet, eller er en tildekkende likeverdighet. Det er sannsynlig å anta at dette også er avhengig av i hvor stor grad tjenestemottaker kan melde fra om hva hun/han ønsker.

En balansegang mellom invadering og neglisjering

Muligheten for at hjemmet blir invadert av tjenesteyterne, problematiseres av Tøssebro (1996). I motsetning til dette står muligheten for neglisjering som kan sees som en mulig og uønsket følge av den sterke vektleggingen på selvbestemmelse og på privathet. I tiden rundt innføringen av sosialtjenestelovens kap. 6A⁵ var dette en mye diskutert problemstilling blant tjenesteytere. Spørsmålet de stilte var om de ved ikke å gripe inn i situasjoner som var klart skadelige, kunne komme til å begå en unnlåtelsessynd. I samtaler med tjenesteytere rundt den tiden kap. 6A ble innført, nevnte flere tjenesteytere at de nå «ikke hadde lov» til å gripe inn, og viste gjerne til «(tvangs)loven». Det er en utfordring for tjenesteytere på den ene siden ikke å invadere den andres hjem eller liv og på den andre siden «gjøre jobben sin», dvs. ikke neglisjere den andres behov. Utfordringen kan til dels møtes ved hvordan man går inn i situasjonen, men det er lite sannsynlig at dette er en utfordring man helt kan overvinne. Folkestad (1997 s. 95) sier det slik: «Det som kreves er en balanse mellom en noe naiv normaliserings-tenking og følgelig undervurdering av behovet for personalinnsats, og en mulig direkte overføring av struktur på arbeidet og roller til en ny arena med 'institusjonsliv' og institusjonsrutiner som resultat.» Tjenestemottakerne er i en sårbar situasjon, avhengige av den etiske og faglige kompetansen til dem som er satt til å yte tjenestene. I dette ligger det et særskilt krav til tjenesteyter om å møte den andre med verdighet og respekt.

Privat territorium: Hjemmet og/eller kroppen?

I Tøssebro og Lundebys oppfølgingsstudie av utviklingshemmedes levekår etter reformen, undersøkte de «boligen som territorium eller privat område ...» (2002 s. 64). En av de faktorene som innvirker på dette, er boligen som arbeidsplass. Det skilles mellom

midlertidige territorier, som for eksempel et bord på kafé, og mer varige territorier som hjemmet og kroppen utgjør: «Kravet til respekt for vår kropp og vårt hjem er mer permanent» (2002 s. 65). Gullestad (1989) omtaler to skiller mellom det offentlige og det private. Den fysiske terskelen (dørstokken og andre fysiske skiller inne i huset) fungerer både som barriere og vern, og på den andre siden «terskelen» som utgjøres av natur og kultur. Dette kan knyttes til bluferdighet ved f.eks. toalettbesøk, søvn og seksualitet, hvor terskelen går ved kroppen.

Eknes (2000) mener at det er viktig og nyttig å respektere utviklingshemmedes hjem som en privat arena for å kunne vise tilstrekkelig respekt for dem. Samtidig påpeker han at relasjonen «bør være gjennomsyret av gode holdninger og ekte interesse og respekt for den enkelte som menneske» (s. 30). Som tidligere nevnt fremhever også Tøssebro og Lundebj (2002) denne todelingen: Respekt både for det private territorium hjemmet utgjør, men også det kroppen (personen) utgjør. Er det så noen motsetning mellom disse, eller utgjør de ulike nivåer, hvor respekten for individet kan sies å være overordnet respekten for hjemmet?

Avslutning

«Hvis han ikke vil ha meg der, så må jeg respektere det, det er jo hans hjem. Og hvis han ikke vil ha hjelp av meg der og da så får jeg vente til han vil ha den, hvis det går an, hvis det er mulig. Og det er jo ikke bestandig at det går an» (informant i Østby, 2006).

Utfordringen privat hjem kontra offentlig omsorg er begrunnet i et bestemt syn på arenaen «hjem», men det ligger fortsatt en fare for at tjenesteytere kan oppfatte «det private hjem» mer som et materielt hus enn et konsept, der den symbolske og funksjonelle betydningen av «hjemmet» ikke fremstår tydelig nok. Problemet kan også ligge i at det mange steder vil være feil person, dvs. tje-

nesteyter i stedet for den som bor der, som «skaper» hjemmet ut fra en (fysisk) bolig.

Historisk sett kan man se det slik at overgangen fra offentlige institusjoner til private hjem ga anledning til en slags «oppvåkning», det medførte en situasjon mer nært vårt (tjenesteyternes) eget liv og levesett. Det er skrevet mye godt og viktig om det å utføre tjenester i de private hjem, og det er rimelig å anta at denne fokuseringen kan ha bidratt til at hjelpere er mer reflekterte når de trår inn på den private arena, noe som er flott.

Men bør ikke respekten være knyttet til personen og ikke den arena han/hun befinner seg på, at fokus knyttes til personen og relasjonen heller enn situasjonen? Dette betyr ikke at det private hjemmet ikke skal være et område for spesiell varsomhet, noe de siste årenes bevegelse mot større enheter innenfor tjenester for mennesker med utviklingshemning (Gitlesen, 2009; Viggen, 2010) aktualiserer. Da jeg planla å skrive noe om det å utøve tjenester i en annen persons private hjem, var jeg veldig opptatt av at varsomheten kan slå over i et materialistisk perspektiv, hvor det fysiske huset blir viktigere enn den som bor der og hjelperens relasjon til vedkommende. Dette til tross for at jeg selv ser viktigheten av å ha et privat område. Jeg ville sette fokus på at det er personen i seg selv som et privat område som må være det bærende i våre vurderinger. Jeg er fremdeles på samme sted, men ser at den siste tids utvikling mot større enheter igjen medfører at vi sannsynligvis fortsatt må ha en spesiell bevissthet knyttet til det private hjemmet. Her kan et tilbakeblikk på både sosial konstruksjonisme og diskursperspektivets vektlegging av språket være nyttig. Språket kan fungere som en brobygger mellom aktørenes ulike konstruksjoner, og dermed påvirke relasjonen dem imellom. Gjennom språket kan grensene for den private arena tydeliggjøres og synliggjøres, og «regler» for relasjonen kan fremforhandles.

Jeg startet dette kapitlet med å fortelle om Tore, hvor maktbruk fra personalet fratok ham det lille private rom han i utgangspunktet hadde. I dag er det fysiske private rom og mulighetene for å

dyrke egne interesser større. Men fremdeles vil ikke tjenestene bli bedre enn den etiske standard hos den enkelte tjenesteyter. Her er bevissthet over de grep og inngrep man gjør avgjørende, uten at det skal være nødvendig å gå i neglisjeringens grøft. Høy bevissthet om hva man gjør og hvorfor, kan medvirke til at man stadig leter etter nye løsninger på å hjelpe uten å undertrykke. Her kan man finne støtte i Skau (2003) som påpeker tvetydigheten og de mulige konfliktene som ligger i samhandling mellom klient og hjelper, og trekker frem faren for at hjelperen skal glemme det motsetningsfylte i å yte offentlige tjenester i det private hjemmet.

Det at tjenesteyteres sensitivitet og aktsomheten så sterkt knyttes til en arena i stedet for til det sentrale, til personen som mottar tjenesten, gir altså grunn til ettertanke. Aktsomhet knyttet til relasjonen til personen ligger allerede i etiske retningslinjer og prinsipper pr. i dag. Dette betyr ikke at man ikke skal være spesielt varsom når tjenestene ytes i den enkeltes hjem, men det må være mulig å ha to tanker i hodet samtidig; at aktsomheten først og fremst knyttes til personen tjenestene ytes overfor, og så på samme tid til vedkommendes hjem.

Referanser

- Askheim, Ole Petter (1998). *Omsorgspolitiske endringer – profesjonelle utfordringer*, Oslo, Ad Notam Gyldendal.
- Bergh, Anders (1996) «Vad döljs bakom 'hemlighetens vind'» i Gaunt, David & Göran Lantz (red.) (1996) *Hemmet i vården. Vården i hemmet*, Falköping, Författarna och Liber AB.
- Bjørkly, Stål (2001) *Aggresjonens psykologi. Psykologiske perspektiver på aggresjon*, Oslo, Universitetsforlaget.
- Bollingmo, Leif (1993) Om nødvendige og unødvendige overgrep, *Vernepleieren*, 9/93.
- Borell, Klas K. og Roine Johansson (2005) «Det egna hemmet som andras arbetsplats». I Fjärstad, Björn. og Lars-Erik Wolvén *Arbeidsliv og samhällsförändringar*, Lund, Studentlitteratur.

- Brevik, Ivar og Høyland, Karin (2007), *Utviklingshemmedes bo- og tjenestesituasjon 10 år etter HVPU-reformen*, Oslo, Samarbeidsrapport NIBR/SINTEF.
- Bøhler, D. og Tronvold, G. (1990) «Organisering av boveiledertjenester» I Bjørnebekk, W. og Tronvold, G. (red.) 1990. *Om å jobbe der andre bor. Ar atikler skrevet av vernepleiere om vernepleiefaglig arbeid; normalisering, habiliteringstiltak, rettsikkerhet og arbeidsmiljø*, Norsk Vernepleierforbund, Oslo.
- Christensen, Karen (2004). «Hverdagstvang i private rum» i *Sorrapport*, nr. 6/2004, side 32–44.
- Efran, Jay S., Robert J. Lukens og Michael D. Lukens (1988). «Constructivism: what's in it for you?» *Networker*, september/oktober, side 27–35.
- Eknes, Jarle (2000). Å arbeide i andres hjem. *Embla* 7/2000, side 30–39.
- Folkestad, Helge (1997). *Ramme inn og gi handlingsrom*, Hovedfagsoppgave i helsefag, UIB.
- Folkestad, Helge (2003). *Institusjonalisert hverdagsliv. En studie av samhandling mellom personale og beboere i bofelleskap for mennesker med utviklingshemning*. Avhandling for dr.polit.graden, Universitetet i Bergen.
- Garsjø, Olav 2003. *Institusjon som hjem og arbeidsplass – et bidrag til institusjonsfaglig kompetanse*, Oslo, Gyldendal Akademisk.
- Gaunt, David og Göran Lantz (red.) (1996) *Hemmet i vården. Vården i hemmet*, Författarna och Liber AB, Falköping.
- Gitlesen, Jens Petter (2009) Boligbygging, statlige føringer og kommunalt selvstyre, http://www.nfunorge.org/view.cgi?&link_id=0.36074&session_id=0 (hentet 22.01.10 kl 10.15).
- Guba, Egon G. og Yvonna S. Lincoln (1994) «Competing Paradigms in Qualitative Research» I Denzin, Norman K, & Yvonna S. Lincoln *Handbook of Qualitative research*, USA, Sage Publications, side 105–117.
- Gullestad, Marianne (1989) *Kultur og hverdagsliv. På sporet av det moderne Norge*, Oslo, Universitetsforlaget.

- Hauger, Britt (1996) «Hverdagsliv i hjemmet – utfordring for et profesjonelt yrke» I Holm, Anne og Sigrid Fritzvold (red.). *Habilitering i vernepleiefaglig perspektiv. 6 artikler av vernepleiere som belyser utfordringer og problemstillinger tilknyttet 1. og 2. linjetjeneste*, Oslo, Norsk Vernepleierforbund, side 25–31.
- Hegerstrøm, Turid (2002) *Om relasjoner i hjemmetjenesten*, Oslo, Universitetsforlaget.
- Jensen, Karen (1990). *Moderne omsorgsbilder*, Oslo, Gyldendal.
- Jensen, Karen (1992). *Hjemlig omsorg i offentlig regi. En studie av kunnskapsutvikling i omsorgsarbeidet*, Oslo, Universitetsforlaget.
- Lindqvist, Rafael og Maare Tamm (1999) Rehabilitation in the home – interplay and conflicts between different parties, *Scandinavian Journal of Disability Research*, Volume 1, No. 2, 1999, side 44–65.
- Lov om helsepersonell mv. (helsepersonelloven) (1999) <http://www.lovdatab.no/all/nl-19990702-064.html> (hentet 2.2.10).
- Lov om sosiale tjenester, Kap. 4A (tilføyd 2003) <http://www.lovdatab.no/all/tl-19911213-081-005.html> (hentet 2.2.10).
- Moore, Jeanne (2000). «Placing *Home* in Context», *Journal of Environmental Psychology*, 20, 207–217.
- Olsen, Ingrid H og Kari Almaas (1993) «Nye utfordringer i nytt miljø. Erfaringer fra hverdagen i barnehage og privat hjem» I Høgh, Anne L.O. og Anine Terland *Hverdagen utenfor boligen*, Oslo, Norsk Vernepleierforbund.
- Paulsson, Jan og Bibbi R. Jansson «Rum och plats – en grund för vardagslivet I Paulsson, Jan og Bibbi R. Jansson (red.) (2008). *Rum och plats – en grund för vardagslivet i Boende och sociala sammanhang – för människor med funktionshinder*, Malmö, Studentlitteratur, s. 13–31.
- Raskin, Jonathan D. (2002) I Raskin, Jonathan D. & Sara K. Bridges (ed.) *Studies in Meaning. Exploring Constructivist Psychology*, New York, Pace University Press.
- Skau, Grete M. (2003). *Mellom makt og hjelp. En samfunnsvitenskapelig tilnærming til forholdet mellom klient og hjelper*, Oslo, TANO.

- Sosial- og helsedirektoratet (2004) *Kvalitet i pleie- og omsorgstjenestene. Veileder til forskrift om kvalitet i pleie- og omsorgstjenestene for tjenesteyting etter kommunehelsetjenesteloven og sosialtjenesteloven*, Oslo.
- Sosial- og helsedirektoratet (2007) *Vi vil, vi vil, men får vi det til? Levekår, tjenestetilbud og rettsikkerhet for personer med utviklingshemning*, Oslo.
- Stainton Rogers, W. (1996) Critical Approaches to Health Psychology, *Journal of Health Psychology*, 1, side 65–78.
- Stortingsmelding 26 (1997–1998) *Begrensning og kontroll med bruk av tvang i tjenesteyting. (Lov om sosiale tjenester mv. kapittel 6A: Rettigheter for og begrensning og kontroll med bruk av tvang og makt mv. overfor enkelte personer med psykisk utviklingshemning.*
- Sundet, Marit (1995). *Hverdagsliv i en reformtid*, NF-rapport nr. 25/95, Nordlandsforskning, Bodø.
- Thorsen, Kirsten og Vigdis H. Myrvang (2008). *Livsløp og hverdagsliv med utviklingshemning. Livsberetninger til personer med utviklingshemning og deres eldre foreldre*, Tønsberg, Forlaget Aldring og helse.
- Tøssebro, Jan (1996). *En bedre hverdag? Utviklingshemmedes levekår etter HVPU-reformen*, Oslo: Kommuneforlaget.
- Tøssebro, Jan og Lundebj, Hege (2002). *Statlig reform og kommunal hverdag. Utviklingshemmedes levekår 10 år etter reformen*. Trondheim, Institutt for sosialt arbeid og helsevitenskap.
- Vesterager, Hanna (2002) *Ditt hjem – vår arbeidsplass. En arbeidsmiljøhåndbok*, Oslo, Kommuneforlaget.
- Viggen, Eirik D. (2010) Samlokaliserte boliger. Liv laga? *Fontene*, 1/10, s. 6–10.
- Wuttudal, K. (1994). *Tjenesteyting i boliger til psykisk utviklingshemmede. Nye idealer og dilemmaer*, Dragvoll: Allforsk. Senter for samfunnsforskning – SESAM.
- Wuttudal, Kari (1995) i Romøren, T.I. (red.) HVPU-reformen i forskningen lys. *Hjemmet som arena for omsorg – ny praksis og nye dilemmaer*, Oslo: Ad Notam Gyldendal.

Østby, May (2006). *Miljøarbeid som balansekunst. Dagligdagse utfordringer i samhandling mellom miljøarbeidere og utviklingshemmede. En kvalitativ studie*, Hovedfagsoppgave, Universitetet i Bergen.

Noter

- 1 Ifølge Sintef-rapporten *Utviklingshemmedes bo- og tjenestesituasjon 10 år etter HVPU-reformen* (Brevik og Høyland, 2007), bodde på det tidspunktet halvparten av mennesker med utviklingshemning mellom 20 og 66 år i selvstendige boliger. Den andre halvparten bodde i fellesskapsboliger (bofellesskap), vanligvis i separate leiligheter.
- 2 Det finnes mange retninger innenfor konstruktivismen, med større eller mindre forskjeller
- 3 Det kan se ut som at mange kommuner ansetter i kommunen som skissert, (for eksempel tiltak for funksjonshemmede i Molde), ikke i forhold til enkeltbrukere eller enkelte boliger.
- 4 Ordningen med BPA er av flere, bla Norsk Forbund for Utviklingshemmede (NFU) trukket frem som et alternativ til kommunale tjenester hvor tjenesteyterne ansettes i kommunen.
- 5 Revidert og endret til Kap. 4A